

A' FELS. TS. ÉS K. KEGYELMES ENGEDR-
LEM MELLETT

A' MINDENES
GYÜLYTEMÉNY
XII. LEVELE.

*Költ Komáromban, Kis-Afzszony-Hav.
8-dik Napján, 1789-dik Esztend.*

Tudományos dölgek.

*A' meg-hóltt II-dik Frideriknek Wölf Metafizikájához
vóltt nagy szeretete.*

A⁹ meg-hóltt Boruszfszus Király II-dik
Friderik, olly igen nagy szeretője vólt már
ifjabb korában a' tudományoknak, és kivált
M a' Vi-

a' Világi böltsefégnék, hogy még a' Hadi-táborban is *Wolf* írásait olvasgatta üres órákban. Azt írja egyszer maga, *Suhm Eurkárdnak*, ki a' Szakfzóniai választó Fejedelemnek, először Berlinben, azután pedig Péterváratt egy tudós és bölt Követje vólt, 's a' kivel Friderik még a' Korona örököse korában Berlinben esmeretféget 's utóbb szoros barátságot kötvén, színte haláláig barátságosan levelezett véle a' Veláni táborból: Ne gondolja Kegyelmed kedves Suhmom, hogy maga a' hadi készületek közt 's a' táborban is, tsak egy szempillantásig el-felejtkezzem Wolfról. Sőt inkább, szüntelen szemem előtt van; és mennél tovább olvasom, annál több tsendességet 's lelki nyúgodalmat érzek magamban, és annál inkább eleget tész kívánságomnak. Tsudáalom ennek a' híres Világi Böltsnek éles elméjét, mellyel ő, a' természetet, olyan részeiben is, mellyekben még ő előtte senki nem vizsgálta azt, által-járja, és olyan dolgokat hoz abból világosságra, mellyek elébb nem tsak homalyosok és meg-zavarodottak, hanem éppenséggel érthetetlenek vóltak. Úgy látszik, hogy ő napról napra meg-világosítja elmémet; és egyedül ő néki köszönöm, hogy a' Léleknek halhatatlanfága felől, meg-győzöttetett vagyok.

Más-

Másfzor ismét azt írja *Suhmnak* Berlinből: Az én kedves *Mimim*, (e' vólt a' neve a' Király' egy majmának, melly koronás örököse korában szüntelen körülötte vólt) életem' hűféges társa, szüntelen vígyázó szemekkel nézvén, hogy én *Wolf*' Metafizikáját minden nap olvasgatom, midőn egy napon látná, melly igen nagy ferénységgel tanulom azt, szemlátomást boszszonkodott reám, hogy ezt a' könyvet jobban kedvelem az ő véle való mulatozásnál. El-jövéen azonban a' vatsorának ideje, félre tevém *Wolf*ot, 's a' vatsorához mentem. Az alatt a' majom, melly fokkal nagyobb majom más majmoknál, ki-fejtödzvén a' lántzból, mellyre köttetve vala, fel-kapja *Wolf*' Metafizikáját, a' gyertyánál meg-gyújtja, örömmel nézi annak égését. Melly igen meg-rémültem, midőn a' Tanuló-szobámba lépven az én *Wolf*omat égni kellett látnom, könnyen el-gondolhatja Kegyelmed. Vízért futván a' tüzet hirtelen el-óltottam. Szerentsémre tsak a' párja égett-el a' *Wolf*' le-írtt Metafizikájának; maga az eredeti Írás épen kezemnél van. A' mi furtsa elméjü Tüdósaink, azt mondják: hogy a' majom, a' Metafizikát akarta tanulni, de el nem igazodhatván azon, boszszúfágában el-égette azt. Némellyek azt vélik, hogy *Lang* bírta arra a' majmot, a' kihez való buzgófág-

M 2

ból

ból ő énnékem ezt a' boszszút tette. Mások pedig azt gondolják, hogy mivel Wolf az embert, minden állatok felett, olly igen fel-emelte; a' majom ezt így akarta rajta meg-boszszúllani. Lásd *Correspondance familière et amicale de Frideric Second, avec U. F. de Suhm*. Berlin Tom. II. melyek Német nyelvre fordítatva, 1787. Ezst. Lipfiában két kötetben jöttek-ki.

Elegyes dölgek.

Nagy Lelkü Győző példája.

Midőn *Stzipio* Káthágó Városát megvette; egy rend kívül való szépfégű Szüzet hoztak az ő Vitézi hozzája. Meg-hallván *Stzipio*, hogy az, az *Allútzius* Hertzegnek Jegyese legyen, magához hívatta ezen ő nála rabfágban lévő Ifjat, minden rokoni-val, 's azt monda nékie: Hertzegféged Jegyese, úgy vólt mi nálunk, mint a' maga Szüléjinek házokban; 's azért tartóztattam őtet nálunk, hogy én most azzal, mind kettőnkhez illendő ajándékot adhassak Hertzegfégednek. Nem is kívánok semmi más hálá-adósfágot ezért, hanem, hogy Hertzegféged a' Római népnek jó barátja legyen. *Allútzius* a' győzedelmes Hérónak ezen Nagy-lelkűségén annyira meg-illetődött, hogy az ő jóltévő kezeit meg-tsókolta. El-

jö-

jövén osztán a' Leányzó' Szüleji Stzipióhoz, erővel egy nevezetes ajándékot vertek reája; a' ki hálá-adófogoknak ezen zálogját alig hogy el-vette, azonal *Allútzius*hoz fordulván így szólítja-meg azt: Hertzegféged' mőringjához énnékem ezt a' summát szabad legyen tennem; mellyet hogy meg ne útáljon, kérem. *Allútzius* a' Római Hérónak ezen Nagy-lelkűségét annyira szívére vette, hogy nem tsak egész Hazájában hálá-adással emlegette azt; hanem egy kevés idővel azután, egy egész Regiment lovas Vitézeket ajándékoza néki.

Béts Városa' népességének le-írása folytatattatik.

Hihető dolog, hogy Bétsnek leg-alább is két száz ötven-hat ezer lakosi vagynak, ha Párishoz 's Berlinhez képest számláljuk azokat. — A' közönséges számlálás szerént 1785-dik Efstendőben.

	Párisban,	Bétsben,	Berlinben,
Meg-hóltak	20363.	11603.	4961.
Születtettek	19919.	10559.	4952.
Házasodtak	3234.	2488.	865.

Ezen ki-számlálás szerént már úgy tartják, hogy Párisban 700,000. Berlinben pedig 140,000. lakosok vagynak. A' feljebb írt Tabellából meg-tetfzik, hogy Bétsben,

M 3

mint-

mint-egy fél annyinál kevesebben hóltak-meg ezen esztendőben, mint Párisban, 's mint-egy fél annyival többen mint Berlinben. Es így a' Bétsi lakosok' száma mint-egy 300,000. emberekből állana. Hanem, a' tapasztalás azt mutatja, hogy Bétsben esztendőnként több ember hal-meg, mint Párisban. 'S igaz is. Tsak hogy a' Bétsi születettek' száma mint-egy közepén áll a' Párisi 's Berlini születettek' számának. Már pedig, ha e' meg-hóltak' számából, ki nem lehet az élőknek számát bizonyosan hozni; lehetetlen lész a' születettek' számára is építenünk. Hogy ha Berlinben esztendőnként 4900. születetik, 's ebből azt akarjuk kihozni, hogy 140,000. lakosok vagynak abban; nem de nem a' Bétsi 10,000. születettek' számokból, a' következik, hogy több 200,000-nél abban a' lakosok' számok.

De mivel a' mint feljebb említettett, Bétsben mindenkor sokkal több Idegenek múlatnak mint Párisban vagy Berlinben, főt mint Rómában is, a' kik szüntelenül jönnek mennek; lehetetlen lész, az ottan lakozók' számokat igazában meg-határozni. — *Mertzier* ezen okból Párisban 900,000. embert számlál. 'S e' szerént igen közép szerű szám léfzen, ha a' Bétsi lakosok' számát 265,000-re téfzfűk.

Ber-

Berlin lakosinak számát felette igen neveli az, hogy az oda valók menttek a' katona adástól. 'S lehetetlen is lett volna, a' Királyi Város' lakosi' számának szaporítására, jobb eszközt találni ennél, egy olyan Országban, mellyben olly szoros és bajos a' katonaság' ügye. Hogyha a' Felső Császár Bétset fel-fzabadítaná a' katona adástól, tsak igen hihető, hogy tíz esztendő alatt fél millióval több lakosok lennének abban, 's húsz esztendő alatt, szinte *Schönbrun-* és *Nufzdorfig* kellene a' lineákat ki-húzni.

De úgy látszik, hogy Ő Felső, szánt-fzéndékkal tévz némelly olly rendelkezéseket, mellyek Béts lakosinak számát fzeplátomást fogyasztják. Az ő Testvérjeit, p. o. a' Fejedelem Kis-Afziszonyokat, minden Udvari embereikkel, más Városokba küldötte; maga pedig, felette kevés pompával, költségekkel, és ritka mulatságokkal él. — Még is szüntelen olly igen nevelkedik a' Bétsi lakosok' száma, hogy mind egyre kell az új házakat építeni.

Valóságos gyönyörűség Bétsben, a' fok különbb-külömbb-féle meszfe Országokból öfzve-gyűltt embereket, nemzeti öltözetekben látni. A' Magyar gyönyörű Angyali ruhájában; a' Lengyel meg-nyírtt hajával, 's köntösének fel nem öltethető újjával; a' Né-

met, Frantz 's Ánglus módira vágott frakjában; az Árménusok, Oláhok, és Móldávuşok fél Napkeleti öltözetekkel, fétálgatnak naponként Béts útfzáin. A' nagy bajúszos Rátzok egész útfzát el-foglaltak lakásúl. A' Görögök feregesen mulatnak 's dohányoznak hofzfú bö köntöseikben, a' Leopold Városi kávé-házakban. A' szakállas Törökök, fel-öltött hofzfú ruhájokat testekhez szorító övekben hordozzák gyílkos késeiket, és úgy fétálgatnak fárga paputsokban.

Kézf láz gyanánt vagynak tsoportosan a' Bétsi útfzákon a' fekete hofzfú köntösökhöz öltözött Lengyel Zsidók. — A' Magyar szekeresek, juhász bundájokban; a' Tseh 's Morva parasztok kankójokban; a' fok Horvát szegénység tsákos füvegekkel járkálnak Béts' büfzke útfzáin.

Béts Városa' lakosinak belső állapotját ha gondoljuk, alig találhatunk az egész Városban egygyetlen-egy famíliát, melly, bár tsak harmadik nemzetfégre tudja meg-mutatni Bétsi eredetét. A' Magyarok, Tsehek, Morvák, Erdélyiek, Stíriaiak, Tirolusok, Belgák, Olaszok, Frantzok, Bavarusok, Svábók, Szászok és más egyéb mindenféle Ország- nemzetbéliek feregenként fíetnek Bétsbe, 's oda való házasodások által, meg-egyelednek a' Varos' lakosival. 'S illyen formán, az eredeti 's született Bétsiek lassanként el-múlnak.

Nin-

Nintsen egygyetlen-egy nemzet talám
egész Európában, mellyből Béts embereket
nem tudna mutatni. Sőt e' Világ' más ré-
fzeiből is elegenden múlatoznak ottan. 'S az-
ért is, ritka nemzet, melly Anyai nyelvét
nem hallhatná, és nem beszélhetne azonn.
(a' többit máskor.)

*Egy Zászló-tartó' furtsa találmányos
története.*

Egy külföldi Zászló-tartó, el-mégyen
egyszer azon helyfég Egy-ház' Tanítójához,
melly az Atyjának fájátja 's öröksége vólt lá-
togatásképpen, 's bé-menvén hozzá, éppen
olvasásban találja tanuló-házában. El-vé-
gezvén a' Zászló-tartó rövid köszöntését,
monda az Egy-házi embernek: *Szapper-*
ment! mennyi könyvek ezek, 's némellyek
ugyan szép tarka-barkák. Van é közöttök
képes könyv is, mert én azokat leg-jobban
szeretem. Igen is van Zászló-tartó Uram, fele-
le az Egy-házi ember, 's ihol van egy, (egy
negyed részben lévő könyvet adván kezébe,
mellyben a' Szerzetesek magok fáját öltöze-
tekben le-festve valának, Deák nyelven lé-
vő le-írásokkal) A' Zászló-tartó kezébe
vévén azt levelenként forgatja, 's azután
monda: Ugyan furtsa emberek ezek, 's hol
van lakások? Az Egy-házi ember esmér-

vén az embert a' kivel dólga van, monda néki: Hát nem esméri az Úr őket? Nem ugyan én felele amaz; 's hogyan is esmérhetném, holott soha se láttam őket. Megmondom hát az Úrnak kik légyenek ezek, monda a' tréfás Egy-házi ember. Ezek a' Zsidók' Vezérjei, a' kik őket Égyiptomból ki-vezették. — Igaz, ugyan katona formájok is van, monda a' Zászló-tartó, Kitsoda ez? a' Halál fejet tartja kezében? Ez ama híres párt-ütő *Petrás*nak Eleji közzül való, felele az Egy-házi, a' ki olly vitézül viselte magát az el-múltt háborúban. Mint egy izabados katona szolgált ő *Mózsés* Generális alatt; azután pedig *Jérikónak* Kommandánsa lett, de végre egy hat fontos ágyú golyobis által éppen midőn recognoscirozásra volna, agyon lövetett. Ugyan mortális formája is van, monda a' Zászló-tartó. Mi ez itt, a' mi ide van írva? Ez, felele az Egy-házi ember: *Memento mori*, az-az, Vagy egyél, vagy halj-meg. Ugyan furtsa mindnyája, 's egy levelet fordítván, monda a' Zászló-tartó: Nézze az Úr melly rút veres szakállá van ennek. Vallyon ki lehet ez? Ez *Júdás Iskariótes*, felele amaz, a' ki URunkat el-árulta. Ez a' tehát, monda a' Zászló-tartó, a' kit az ördög el-vitt; 's jól is tette, tartsa-meg örökre az átkozott eretneket. Közel majd ollyan, mint egy —

— ez

— ez a' könyv hát régi lehet Uram? Fe-
lette régi felele amaz; egy — — Prédiká-
tor írta Párisban, még az özön-víz előtt,
's Nőé is szorgalmasan olvasgatta a' bár-
kában. Egy — — Prédikátor írta, mon-
da a' Zászló-tartó, tehát ez eretnek könyv,
ezt mondván le-veti az asztalra, 's le-törlé
újjait. Semmit se tész az, monda az okos
Egy-házi ember ollyas dologokban, mellyek
nem a' Valláshoz tartoznak. — De mitsoda
nyelven van ez a' könyv íratatva, kérdé
a' Zászló-tartó? Ez *Hoangtitomalanguiai*
nyelv felele amaz. Hát érti é az Úr ezt a'
nyelvet? Igen is. Ugyan kérem az Urat,
olvasson egy keveset abból előttem; igen
szeretem én azt hallgatni. Az Egy-házi em-
ber el-olvass egynehány fort Deákúl. Mit
tészzen ez, kérdé a' Zászló-tartó? Ez ép-
pen az a' levél, monda amaz, mellyet Mő-
zsés Generális írt a' Sinai hegyen, egygyik
hatalmas Generálisának, a' kinek ő ezt egy
Kozák Májortól kezéhez küldötte, 's melly-
ben keményen szemére hányja, hogy meg nem
engedte egy fereg zöld mentés veres nadrágos
Hufzároknak, a' tábor' határin való által-jö-
veteleket. A' mit pedig éppen eleibe olvas-
tam Zászló-tartó Uramnak, az, azt tézi:
Soha életemben nem láttam, hogy egy em-
ber olly igen hasonló légyen ostobafágában
a' fiamárhoz, mint te, úgy vélem, hogy
egész

egész életében is illy ostoba maradsz. — *Szapperment!* monda a' Zászló-tartó; e' már fok. Mostani Világban ugyan fel nem venné ezt egy Gavallér Generális, a' másiktól; hanem inkább kardra kelne ellene. Azonban — elég! — Vajmi szép, ha a' katonáknak, 's kivált a' Tiszteknek, egy kis tudományjuk is van, katonafágok mellett. Lásd *Heerfort' und Klärchen'* első részét.

Egy Hajós' nagy Lelkü tselekedete.

*Rikhárdson*t, a' ki egy Angliai kereskedő hajó' Kapitánya volt, 1776-dik Eszt. ifzonyú szél-vész érte Dántzignál a' tengeren. Egész éjtizaka küszködven a' meg-háborodott tenger' habjaival, mellyek hajóját is igen meg-rongálták; olly igen nagy okossággal kormányozta azt, hogy virradtával szerentsésen el-érte a' partot. Meg nem elégedvén ő, mindazáltal, hogy a' hajóját megmenhette, azon gondolkodott, miképpen ő azoknak segítségére jöhessen, kiket a' tengeren hajó-törést szenvedni látott. Az ilyen gondolatoktól hanyattatván, alig hogy a' szárazra lépett, azonnal sietett, egy a' parton lévő hajónak Kapitányjához, arra kérvén ezt, hogy egy, a' szélveszek közt hajó-törést szenvedő Dántzigi hajónak tetején, még életben lévő 16. embereket mentene-

tene-

tene-meg, kik a' nagy fzelveszek és hullámok között különben bizonynyal el-vesznek. Ő maga, monda, örömetst menne azoknak segítségére, ha a' fzelveszek között meg-lankadt ereje engedné. Ezen fzanakodásból származott kérésére *Rikhárdsonnak*, meg sem indult az érzéketlen fzívű Kapitány. Mellyet ő látván, monda néki: Ha te félsz a' veszedelemtől, el-megyek én, tsak a' te meg-nyugodott legényidet engedd nékem, el-fáradott embereim helyett. De ezt se tse-lekedte az irgalmatlan Kapitány. Végre tsak a' ladikját, melly az övénél nagyobb vólt, kérte ő töle. De még ezt is többre betsülte az embertelen, a' 16. veszedelemben lévő emberek' meg-tartásoknál. — Teljes bofszfúfággal el-telvén ezen ő kegyetlen-fégén *Rikhárdson*, a' maga ladikjára fiett, így fzóllítván-meg legényjeit: Ánglusok! itt az embereknek nints érzékenységek 's fzívek! Jertek, mutassuk-meg mi, hogy tudunk a' veszedelemben lévő embereken fzanakozni és fegíteni. 'S alig hogy ezt mondá, már is a' maga ladikjára fzállott néhány magával, 's nem gondolván a' zúgó fzelekkel, és a' tenger' veszedelmes hullámjaival, háromszor evedzett-bé a' veszedelemben lévőkhöz, 's maga' és legényjei' életek' veszedelmekkel, mind meg-menté azokat. —

A' Len-

A' Lengyel Király meg-hallván *Rik-hárdson'* Nagy-elküfégenek ezen szép tse-lekedetét; olyan rendelést tett Dántzigban, hogy ezen 16. veszedelemben forgott Len-gyelek' meg-szabadítójának, Ő Felfége buz-gó hálá-adófága' jelentése mellett, egy arany-lántzon függő arany-pénzt akasztson nyakába az ott lévő Lengyel Generális Kommiszfzári-us: ki a' Felfégnek ezen parantsolatja fzerént, *Rikhárdfont* ezzel, a' Dántzigi Város' Magisz-trátusa' és fok ott lévő fő Ánglusok' jelen-létekben, meg is tisztelte.

'S Méltó is hogy vette Nagy-lelküfégenek *Rik-hárdson'* jutalmát, 's Keresztyénfégenek; És hogy rajta bé-tölt az írás' mondása:

Rám száll a' veszélyben meg-tartott aldása!
Mert nints nagyobb virtus, mintha szolgál-hatunk

Másoknak, 's éltünkkel életet adhatunk.

A' Levegő-égnek meg-tisztításáról.

Valamint a' Levegő-ég nélkül való üreg-ben a' gyertya 's fáklya sem éghet, és sem-mi élő állat sem élhet; színte úgy minden-kor szükséges mind ez életnek, mind a' tűz-nek el-tartására, a' tiszta levegő. Neveze-tes dolog ugyan, hogy ha egy a' leg-tisztább levegővel meg-töltött üvegbe, akármelly élő-

élő állatot bé-zárunk, vagy égő gyertyát állítunk abba, tsak kevés idő múlva, mindenike el-múl, el-hal 's el-alszik. Ennek valósága felől ki-ki meg-győzheti magát; hogyha p. o. egy vízen úszó deszka darabra egy eleven egeret vagy madarat téfzen, vagy pedig égő gyertyát állít arra, és azt egy üveggel bé-fedi, hogy annak a' szája a' vízbe érvén, semmi levegő nem mehet abba, tsak igen kevés idő múlva, az élő állat meg-fúl, az égő gyertya pedig magában el-alszik. Innét ki-tetfzik, hogy a' Levegő eget, mind az égő tűz, mind az élő állatoknak lehellések meg-tisztátalanítják, és az élet meg-tartására alkalmatlanná téfzik. — Már pedig ha meg gondoljuk, melly véghetetlen nagy számú állatok élnek a' levegőben, 's melly igen fok tűz van szerteszéljel e' földön; valójában, méltán tsudálkoznunk kell, hogy még is alkalmas a' Levegő-ég mind a' tűznek, mind az élő állatoknak el-tartásokra. A' fok tapasztalások bizonyonyítják, melly igen tisztátalanná téfzik a' levegőt, ezer meg ezer dőlgek, 's kivált az olyanok, a' mellyeknek nagy szagjok van; és a' mellyek tsak könnyen meg-rothadnak.

Hogy mindazáltal ezek a' levegőt meg ne rontfák, és az élet el-tartására alkalmatlanná ne tegyék fok olyan dőlgeket rendelt a' Jóltévő Bölts Teremtő a' természet?

Or-

Országában, mellyek a' levegőnek meg-tisztítására szolgálnak; noha tsak keveset esmérjük még azoknak áldott erejét, 's keveset élünk azokkal.

(a' többit máskor.)

A' Találós Mese vólt *Füst*.

Találós Mese.

A' tűzön kéméllés nélkül meg-pörkölnek,
Azután keréken apró porrá törnek,
'S A' vízbe áztatván porát törtt testemnek
Főzik, míg gyász színe lészzen a' levemnek;
Osztán testem' porát meg-vetvén ki-öntik,
Gyászos levét pedig a' torkokba döntik.

Tö b b í t á s.

A' X-dik Levélnek 146-dik Lapján.
Getreue Unterweisung; nem pedig Vater-
weisung. —

A' XI-dik Levélnek 166-dik Lapján.
Lokkumi, nem pedig Lotzeumi Abbás.

